Әшрәф ХӘЛӘФОВ
педагожи елмләр намизәди, досент

ТӘЗКИРӘЧИЛӘРИН БУКҮНКҮ СӘЛӘФЛӘРИ

Әдәбијјат тарихиндә јаранмыш вә формалашмыш тәзкирә жанры библиографик мәнбә кими инди дә давам етдирилмәкдәдир. Белә мә'лумат мәнбәләринин јарадылмасында чағдаш Азәрбајҹан әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәләриндән С.Мүмтаз, Ә.Ҹәфәрзадә, Ҹ.Рәмзинин ролу хүсусилә бөјүкдүр. Һәмин мүәллифләр тәрәфиндән тәртиб едилмиш тәзкирә типли әсәрләрин әввәлки тәзкирәләрлә мүгајисәдә ән мүһүм фәрги онларда библиографик информасија потенсиалынын даһа күчлү олмасыдыр.

1974-1991-ҹи илләрдә тәзкирәләрин јенидән нәшр едилиб охуҹуларын истифадәсинә верилмәси, јени тәзкирәләрин јаранмасы вә чап едилмәси бу жанрын библиографик васитин бир голу кими инди дә јашарылығыны сүбут едир.

Исте'дадлы јазычы, тәдгигатчы алим, Онун чохҹәһәтли јарадыҹылығында тәзкирәчилик хүсуси јер тутур. Ә.Ҹәфәрзадәнин библиографик фәалијјәтинин мәһсулу кими "Азәрбајҹанын ашыг вә шаир гадынлары" тәзкирәси мә'лумат китабы кими 1974-ҹү илдә чапдан чыхмышдыр (2). О, елми-тәдгигат иши илә узун илләр мәшғул оларкән мүхтәлиф дөврләрдә јашамыш исте'дадлы гадынларын әдәби ирсини топламыш, онлары заманын әнкинликләриндән гопарыб индики нәслә чатдыраpаг хејирхаһ бир иш көрмүшдүр.

Биринҹи нәшрдә 40-а јахын ашыг вә шаир гадын һаггында библиографик мә'лумат вә онларын әсәрләриндән нүмунәләр верилмишдир. Китаба халг шаири Никар Рәфибәјли "Ишыглы һәјат һәсрәтиндә" адлы мәгалә (сәһ. 7-13) јазмышдыр. Редактору Мирмеһди Сејидзадәдир. Бу тәзкирә Азәрбајҹан гадынларынын бир нөв поетик салнамәсидир. Мүәллиф "Сон сөз"дә тәзкирәнин һансы мәнбәләр әсасында јазылдығындан бәһс едир.

Китабын чапындан кечән 17 ил мүддәтиндә мүәллиф библиографик ахтарышлары давам етдирмиш, јени-јени шаир вә ашыг гадынлар һаггында мә'лумат топламышдыр. 1991-ҹи илдә тәзкирәнин тәкмилләшдирилмиш икинҹи нәшри "Кәнҹлик" нәшријјатында чапдан чыхмышдыр. Икинҹи нәшрдә онларын сајы 77-јә чатдырылмышдыр. Ашыг вә шаир гадынлар анадан олдуглары дөвр вә илләрә көрә верилмишдир. Тәзкирәнин хүсуси редактору Самәт Әлизадә, редактору Муса Әләкбәрлидир. Әсасән охуҹулар тәрәфиндән танынмајан, һеч адлары мә'лум олмајан 37 нәфәр шаир вә ашыг гадынлар һаггында библиографик мә'лумат вә онларын јарадыҹылыг булағынын гијмәтли инҹиләри охуҹулара чатдырылыр. Бунунла бәрабәр, онун әһатә етмәдији гадын шаирләр дә вардыр. Онлардан Ҹаһанмәләк ханым Инҹәвини, Хәдиҹә Сејидзадәни, Нәсибә Наланы, Мәшәди ханым Лејланы вә башгаларыны гејд етмәк олар.

Мүәллиф бу саһәдә евристик библиографик ахтарышларыны давам етдирир. Чүнки Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихи мәнбәләриндә 300-дән чох ашыг вә шаир гадынларын олдуғу гејд едилир. Јәгин ки, әлдә етдији вә топладығы материаллары кәләҹәкдә јени тәзкирәсиндә тәгдим едәҹәкдир. Әлбәттә, мүәллиф ашыг вә шаир гадынлар һаггында елми-тәдгигат әсәри јазмаг мәгсәдини күдмәмиш вә буну бир мәгсәд кими гаршысына гојмамышдыр. Чүнки белә бир мәгсәди тәзкирә жанрындан тәләб етмәк олмаз. Тәзкирәнин әсас мәгсәди әдәби ирсин тәркиб һиссәси олан ашыг вә шаир гадынларын варлығы һаггында библиографик мә'лумат вә әсәрләриндән нүмунәләр вермәклә онларын јарадыҹылыгларынын тәдгиг едилмәсинә, арашдырылмасына тә'сир етмәк вә јөнәлтмәкдир. Ејни заманда мәгсәд итиб-

батмагда олан әһәмијјәтли нүмунәләри үзә чыхармагдан ибарәтдир. Мүәллиф бу мәгсәдинә наил ола билмишдир.

Тәзкирәчиләрин мүасир давамчыларындан бири дә Исмајылзадә Чәфәр Балаәми оғлу Рәмзидир (1905-1997). Шаир, алим-библиограф Мәрдәкан гәсәбәсиндә әкинчи аиләсиндә анадан олмушдур. 1927-чи илдә Дарүлмүәллими, 1932-чи илдә исә али педагожи институту битирмишдир. Бир мүддәт Губа, Газах вә Бакы орта мәктәбләриндә дил вә әдәбијјатдан дәрс демишдир. Һәлә 1920-чи илдә 15 јашында классик поезијанын тә'сири алтында "Суфи" тәхәллүсү илә лирик гәзәлләр вә сатирик ше'рләр јазмаға башлајыр. Һәбс илләриндә 21 ил 2 ај истинтагсыз, мәһкәмәсиз мүхтәлиф һәбсхана вә сүркүнләрдә олмазын зүлмләр чәксә дә, јаздығы ше'рләри узун мүддәт әзбәрләјиб јаддашына һәкк етмиш, сонралар онлары јазыја көчүрмүшдүр. О, даим јазыб-јаратмаг ешгилә јашамышдыр. 400-дән чох ше'ри илк дәфә 1962-1968-чи илләрдә дөври мәтбуатда дәрч олунмушдур. Илк ше'рләр китабы исә 1974-чи илдә чапдан чыхмышдыр. Бурада онун лирик вә сатирик ше'рләри, гәзәлләри әһатә олунур. Түркијә вә Болгарыстанда ше'рләри чапдан чыхмышдыр. Шәрг әдәбијјаты сатираларыны заман-заман сечиб, топлајыб, Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәклә дә мәшғул олмушдур. Мүхтәлиф илләрдә онлардан дөври мәтбуат сәһифәләриндә нүмунәләр дәрч етдирә билмишдир. Онлары 1964-чү илдә "Харичи јумор" ады илә китаб һалында чап етдирмишдир. Бу китабда хәсислији, тәнбәллији, аилә позғунлуғуну вә с. еjбәчәрликләри гамчылајан 300-дән артыг јумор вә һекајә әһатә едилмишдир. Амма әсәрләрин мүәллифләри көстәрилмәмишдир. "Беһиштин гапылары" 1966-чы илдә, "Кәлин бирликдә күләк" 1970-чи илдә, "Дүнја халгларынын фолклору" 1976-чы илдә чап үзү көрүр. 1958-чи илдән 1997-чи илә гәдәр Азәрбајчан Елмләр Академијасы Шәргшүнаслыг Елми-Тәдгигат Институтунда библиограф, кичик вә бөјүк елми ишчи вәзифәләриндә чалышмышдыр. Бәдии јарадычылығы илә бәрабәр әдәбијјатшүнаслыг үзрә тәдгигат иши апармыш вә лүғәтчиликлә дә мәшғул олмушдур. 1968-чи илдә "Көркәмли фарс шаири Јәғма Чәндагинин поезијасы" мөвзусунда намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдир. Алим XIX-XX

әср Иран поезијасында сатира проблеми үзрә ишләјирди. 1977-чи илдә "Әмәк ветераны", 1978-чи илдә "Елм ветераны" адыны алмышдыр (4). Јорулмаг билмәјән бу зијалы арашдырмалар апармыш, Һәсәноғлунун өлүм тарихини дәгигләшдирмиш, Нәсрәддин Бакуји (XVIII-XIX әсрләр), шаир Баги (XIX әср), Маһмуд (XVIII әср) вә башгаларынын һәјат вә јарадычылығы һаггында илкин мә'луматлар вермишдир. Елми мәгаләләри, еләчә дә Иранда 8 мәгаләси чап олунмушдур. Онун 11 адда китабы, о чүмләдән 5 адда ше'рләр китабы вардыр. Бә'зи китабларынын тәкмилләшдирилмиш тәкрар нәшрләри дә мөвчуддур.

Азәрбајчан әдәбијјатынын совет дөврү поезијасында хидмәти олан Ч.Рәмзи ичтимаи вә педагожи фикримизин инкишафы тарихиндә өзүнәмәхсус јерләрдән бирини тутур. Онун лирик-ашиганә вә дөврүнүн гүсурларыны, ичтимаи фәналыглары әкс етдирән сатирик ше'рләри маарифчилик поезијасынын јахшы нүмунәләриндәндир.

Бәдии вә елми јарадычылығы илә бәрабәр библиографик фәалијјәтини дә давам етдирмишдир.

20 ил мүддәтиндә тәртиб етдији "Дејилән сөз јадикардыр" тәзкирәси илк дәфә 1981-чи илдә"Јазычы" нәшријјатында чапдан чыхмышдыр (5). Бу нәшрә XVIII әсрин нүмајәндәси Нәсрәддин Бакујидән тутмуш совет дөврүндә јашамыш Бакы-Абшерон шаирләринин демәк олар ки, әксәријјәтинин әсәрләриндән нүмунәләр дахил едилмишдир. Бу шаирләрдән бир гисми совет дөврүндә 1920-1930-чу илләрдә јарадычылыг тәшкилатларында, әдәби мәчлисләрдә иштирак етмиш, әсәрләрини дөври мәтбуатда чап етдирмишдир. Бунлардан Әлисәттар Ибраһимов, Ағаһүсејн Рәсулзадә, Бәдри Сејидзадә, Һәсән Сәјјар, Әбдүлхалыг Чәннәти, Әбдүлхалыг Јусифи, Ағададаш Мүнири, Әлиаббас Мүзниб, Сәмәд Мәнсур, Мәшәди Азәр вә башгаларынын адларыны гејд етмәк олар. Онларын чоху јарадычылыг һесабына јашамамыш, күзәранларыны башга пешә илә кечирмишләр. Әлбәттә, бу шаирләр классик әдәбијјатын танынмыш нүмајәндәләри сәвијјәсинә јүксәлмәсәләр дә әдәби просесин кедишиндә бу вә ја дикәр дәрәчәдә иштирак етмишләр. Тәзкирә әдәбијјат тарихини вә әдәби просеси

өјрәнмәк бахымындан әһәмијјәтлидир. Бурада 87 шаир һаггында биографик мә'лумат вә онларын мүхтәлиф поетик формаларда олан әсәрләри дахилдир. Илк дәфә онлар һаггында топлу һалда мә'лумат тәгдим едилир. Нәшрә "Бир нечә сөз" башлығы алтында Сүлејман Рүстәмин јазысы верилмишдир.

Тәзкирә дијаршүнаслыг библиографијасынын методикасы әсасында тәртиб едилмишдир. Шаирләр анадан олдуглары илләрә көрә (хронолокија үзрә) дүзүлмүшдүр. "Дејилән сөз јадикардыр" тәзкирәсинин тәкрар нәшри (икинчи китабы) 1987-чи илдә чап олунмушдур (6). Бурада 119 шаир һаггында биографик мә'лумат, әсәрләриндән нүмунәләр әһатә едилмишдир ки, онун 31 нәфәри биринчи нәшрдә дә вардыр. Бу нәшрдә 78 шаир илк дәфә тәгдим едилмишдир. Маһмуд, Мүрсәл Сәфәрли, Ашыг Сәлим Сәјјаһ, Сејидһүсејн Мирмөһсүнзадә, Әлиаға Бабик, Шәрәбану, Балагардаш Мүршүд, Баба Чәбрајылов, Мирзәаға Новруз, Әли Мәчидов, Мәһәммәд Саиб, Чәфәргулухан Кирјан, Әһмәд Гулузадә, Мәһәммәд Расим, Мирфәттаһ Мәһәммәдов, Абдулла Гәмкин, Умкүлсүм Садыгзадә, Абасәт Рзаји, Мәчид Мәчруһ, Әһмәд Румлу, Мүтәллиб Акифи, Мәһәммәд Сәмәд оғлу, Чәфәр Рәмзи, Әли Һүсејнзадә, Һәбиб Баласадыг оғлу вә б.

Мүәллиф әдәби библиографик евристика әсасында һәмин шаирләр һаггында илкин биографик мә'лумат топламыш, вахтилә чап олунмуш ше'рләрин бир чохуну үзә чыхармышдыр. Узун илләрин ахтарышларынын нәтичәси кими бу тәзкирәдә бир сыра гијмәтли елми мә'лумат вардыр. Бу мә'луматлар анчаг чап мәнбәләри әсасында дејил, мүхтәлиф әлјазмалардан, ајры-ајры шәхсләрин архив сәнәдләриндән истифадә јолу илә топланмышдыр. Мүәллиф тәзкирәчиләрин бугүнкү давамчысы кими онун ән јахшы нүмунәсини јаратмышдыр. Тәзкирә өтән күнләрин мә'нәви јадикарларынын бир гисмини үзә чыхармыш, охучулары мараг доғуран сәнәткарларла таныш етмәклә, онларын јарадычылығынын араштырылмасына тәкан вермишдир.

Тәзкирә ашкарлыг вә демократијанын, милли дөвләтин инкишаф етдији индики шәраитдә, үмумиликдә классик поезијанын XX әсрдә давамы кими, әдәби просесин бөјүк мәчрасы илә чулғалашыр. Тәзкирәләри јенидән һәјата гајтармаг, онлары охучуларын өһдәсинә вермәк, библиографик хидмәтдә өмүрләрини узатмаг вә јашатмаг мүгәддәс мә'нәви борчларымыздандыр.

Тәзкирәчилијин бугүнкү варисләриндән бири дә әдәбијјатшүнас-алим, хүсусилә Х.Б.Натәванын һәјат вә јарадычылығыны тәдгиг едән филолокија елмләри намизәди, Бәјләр Мәммәдовдур (1924-1991). Онун "Натәванын шаир гоһумлары" әсәри 1989-чу илдә Мәммәд Асланын редакторлуғу илә "Јазычы" нәшријјаты тәрәфиндән чап едилмишдир (7). Мүәллиф әлјазма тәзкирәләрдән, хүсусилә М.М.Нәвваб, Мәммәдаға Мүчтәһидзадә, Һәсәнәлихан Гарадағинин тәзкирәләриндән истифадә етмәклә 13 шаир һаггында библиографик мә'лумат вә әсәрләриндән нүмунәләри, јахуд фарс дилиндә јазылмыш ше'рләрин Азәрбајчан дилиндә тәрчүмәсини охучулара тәгдим едир. Онларын бә'зиләринин, хүсисилә Меһдигулухан Вәфанын Шушада китабханаларын ачылмасына көмәјиндән, зәнкин шәхси китабхана јаратдығындан, китаб һәвәскары, библиофил олдуғундан хәбәр верир. Бунлардан Әбүлфәтхан Тути, Ағабәјим аға Ағабачы, Көвһәр аға Бәдирчаһан бәјим, Чәфәргулухан Нәваи, Фәтәлибәј Һали, Кәлбәлихан Мүсаһиб Кәнчәви, Гасым Бәј Закир, Ахунд Молла Аббас Чаваншир, Мирзә Мәммәдгулу Һаким, Меһдигулухан Вәфа (Кнјаз Ханоғлан), Хан Бикә, Мир Һәсән Мир адлы шаирләри гејд етмәк олар.

Тәзкирәнин мүгәддимәсиндә мүәллиф јазыр: "Үмид едирик ки, чидди ахтарышларын, әдәби мүшаһидәләрин мәһсулу олан бу китаб васитәсилә шаирләр һаггында мә'луматлар охучулар үчүн мараглы олачаг, рәғбәтлә гаршыланачаг, кәләчәкдә бу шаирләрин һәјат вә јарадычылығынын әсаслы шәкилдә өјрәнилмәси ишинә фајдалы истигамәт верәчәкдир. Чүнки бу сәнәткарларын әксәријјәти илк дәфә мәтбуат ишығына чыхарылыр".

Көрүндүјү кими, тәзкирәләрин илк мәгсәди дә тәдгигат ишләринин изинә дүшмәклә онларын јазылмасына көмәк етмәкдир.

Нәтичә олараг демәк олар ки, тәзкирәләр (истәр әлјазмасында, истәрсә дә китаб һалында) әввәлләр вә инди дә Азәрбајчан әдәбијјатынын өјрәнилмәсиндә, тәдрис

един.мәсиндә, охучулара библиографик хидмәт ишиндә елми вә тәчрүби әһәмијјәт кәсб етмәклә, елми арашдырмаларын сәмәрәли тәшкилинә кениш имкан ачыр, бир сыра јениликләр, тапынтылар үчүн дә ачар ролуну ојнајыр. Тәзкирәләр хүсуси тәдгигатын мөвзусу вә предмети сәвијјәсиндә нәзәрдән кечирилиб тәһлил олунмалы, онун библиографик көстәричиси кими модели вә консепсијасы ајдынлашдырылмалыдыр. Тәзкирәләр өзүндән әввәлкиләрдән фәргләнән, әдәбијјат тарихинин ајры-ајры дөврләринин әдәби просесини әһатә едән, мүәјјән елми принсипә әсасән тәртиб едилмиш әдәби жанрдыр.

Мүасир Азәрбајчан әдәби библиографијасынын инкишафына нәзәр јетирдикдә онда ики мүһүм истигамәти көрүрүк. Бири тәзкирәләрин нәшр едилмәси, дикәри исә чап әсәрләрини әһатә едән библиографик көстәричиләрин јарадылмасыдыр. Икинчиләрин тәртиби илә Ә.Һ.Гәһрәмановла башлајан пешәкар библиографлар мәшғул олмушлар. Һазырда пешәкар библиографларын икинчи нәсли фәалијјәт көстәрмәкдәдир. Библиографија саһәсиндә онларын хүсуси хидмәтләри вардыр. Бу хидмәти ишыгландырмаг, һәр биринин өзүнәмәхсус дәст-хәтти барәдә бәһс етмәк вахты чатмышдыр. Буну биздән "Китабхана иши һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Гануну, онун тәтбиги тәләб едир. Китабханачы-библиограф јарадычы пешә кими јашајыр, дөвләтимизин вә халгымызын информасија тә'минаты ишинә хидмәт едир.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Әзизә Чәфәрзадә //Әһмәдов Т. Азәрбајчан јазычылары: Енсиклопедик мә'лумат китабы. – Б., 1995. – С.147-148.

2. Чәфәрзадә Ә. Азәрбајчан ашыг вә шаир гадынлары. –Б.: Кәнчлик, 1974. – 179 с.

3. Чәфәрзадә Ә.Азәрбајчанын ашыг вә шаир гадынлары. –Б.: Кәнчлик, 1991. – 228 с.

4. Чәфәр Рәмзи Исмајылзадә //Әһмәдов Т. Азәрбајчан јазычылары: Енсиклопедик мә'лумат китабы. –Б., 1995. – С.554.

5. Рәмзи Ч. Дејилән сөз јадикардыр. – Б.: Јазычы, 1981. – 330 с.

6. Рәмзи Ч. Дејилән сөз јадикардыр. – Б.: Јазычы, 1987. – 350 с.

7. Мәммәдов Б. Натәванын шаир гоһумлары. –Б.: Јазычы, 1989. – 86 с.